

PETRIUKAS – ŠIUOLAIKINIŲ ANEKDOTŲ TRIKSTERIS

GRAŽINA SKABEIKYTĖ-KAZLAUSKIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Straipsnio objektas – šiuolaikiniai anekdotai apie Petriuką. Naudojamosi Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros rankraštyne (VDU ER) saugoma medžiaga.

Darbo tikslas – parodyti triksteriškuosius Petriuko bruožus, triksterį apibrėžiant kaip mitinį pokštininką. Siekiant atskleisti triksterišką Petriuko prigimtį, nagrinėjami tekstai lyginami tiek su apibendrintais archajinių naratyvų modeliais, tiek su konkrečiais tradicinio folkloro žanrais. Kadangi Petriukas, kaip ir mitinis triksteris, yra komiškas personažas, kartkartėmis atkreipiamas dėmesys ir į juoko kūrimo būdus.

Tyrimo metodai – aprašomasis, lyginamasis, interpretacinis.

Žodžiai raktai: šiuolaikinis anekdotas, Petriukas, personažas vaikas, triksteris, mitinis naratyvas, komizmas.

Įvadinės pastabos

Nors anekdotai bene pats gyvybingiausias šiuolaikinio lietuvių folkloro žanras, jiems skirtų tyrimų palyginti nėra daug. Straipsnyje „Šiuolaikiniai anekdotai, jų tradiciškumas ir variantiškumas“ Albinas Rekašius kelia klausimus, kaip randasi naujoviški anekdotai, kas juos sieja su pirmtakais, ir keliais pavyzdžiais parodo, kaip aktualinami tradicinių anekdotų variantai (Rekašius 1992). Bronislavos Kerbelytės straipsnyje „Anekdotų struktūros ir semantikos ypatumai“ teigiama, kad „šiuolaikiniai anekdotai kuriami panaudojant tradicinius siužetus arba seniai žinomus komiškų situacijų modelius“, drauge pažymima, jog „pasitaiko ir tokių komiškų kūrinių ar net komizmo kūrimo būdų, kurie anksčiau nebuvo užfiksuoti“ (Kerbelytė 1994: 9). Kitame straipsnyje, „Naujoviški anekdotai: santykiai su ilgaamže tradicija“, B. Kerbelytė, lygindama elementariųjų siužetų struktūrinius elementus, atskleidžia tradicinių ir naujoviškų anekdotų panašumus ir skirtumus (Kerbelytė 2008).

Daugelyje kraštų anekdotus įprasta klasifikuoti pagal personažus, nes tautosakinėje tradicijoje savaime susidaro su tam tikrais personažais sietini anekdotų ciklai.

Lietuvių folkloristai didesnės apimties darbų, kuriuose būtų kiek plačiau analizuojami mūsų krašte gyvuojančių anekdotų ciklai, kol kas yra paskelbę labai nedaug. Paminėtina Laima Anglickienė, paskelbusi straipsnį „Kitataučių įvaizdis anekdotuose“, kuriame pristatomi interneto svetainėse spausdinami anekdotai apie čiukčių, gruziną, žydą, škotą, rusą ir kitus kitataučius (Anglickienė 2002).

Per pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje į atskirą ciklą susiklostė anekdotai apie Petriuką – juokdarį vaiką, savo elgesiu trikdantį aplinkinius. Turint omenyje, kad anekdotai yra tarpautiškas žanras, reikia pažymėti, kad panašus personažas vaikas žinomas ir kitų kraštų šiuolaikiniame folklore, kaip antai amerikiečių, anglų, vokiečių, ispanų, prancūzų, rusų. Ypač išskirtini rusų anekdotai, mat nemaža dalis anekdotų apie Petriuką siužetų sutampa su rusų anekdotų apie berniuką Vovočką siužetais. Rusų folkloristai apie šiuolaikinius anekdotus yra paskelbę ne vieną darbą (žr. Архипова [2008]), nagrinėtas ir anekdotų apie Vovočką ciklas. Minėtinas Aleksandro Belousovo straipsnis „Vovočka“, kuriame supažindinama su anekdotų apie Vovočką teminėmis grupėmis, aptariamos Vovočkos būdo ypatybės, gvildenami jo vardo kilmės klausimai, svarstomos herojaus paveiklo ištakos. Pažymima, kad anekdotų herojus Vovočka „tęsia mitinio triksterio kovą su kosmine ir socialine tvarka“ (Белоусов [2008]).

Anekdotus apie Petriuką pasakoja tiek suaugę, tiek vaikai. Ir nors priklausomai nuo pasakotojų amžiaus repertuaras šiek tiek skiriasi, personažo Petriuko tapatybė yra išsaugoma, nes ją lemia iš mitinio triksterio perimti bruožai.

Trumpai stabtelėkime prie triksterio sąvokos. Mitologijoje ji yra vartojama kalbant apie komišką demoniškąjį kultūrinio herojaus antrininką, išsiskiriantį apgaviko ir padaužos savybėmis (Словарь 1991: 670). Klasifikuojant mitų personažus, triksteris priskiriamas kultūrinių herojų grupei. Vienuose mituose susiduriame su dviem kultūriniais herojais, vadinamaisiais broliais dvyniais, kurių vienas, rimtasis, kuria visa, kas laikoma naudinga, o antrasis veikia kaip triksteris ir, nesėkmingai mėgdžiodamas brolių dvynių ar tyčia jam kenkdamas, kuria nenaudingais laikomus dalykus. Kituose mituose tas pats kultūrinis herojus gali įkūnyti ir pozityviojo kūrėjo, ir triksterio savybes. Mituose triksteris vaizduojamas kaip pokštus krečiantis nepaprastas rajūnas ir gašlūnas. Norėdamas patenkinti savo troškimus, jis pažeidinėja teisės ir moralės normas, laužo nusistovėjusius tabu (plačiau žr. Enciklopedija 1999: 145–148). Kai kuriuose darbuose triksteriu siūloma laikyti ne bet kokį mitų apgaviką ir padaužą, o tik tą, kurio paveiksle sutelktos priešingos savybės: savas ir svetimas, stiprus ir silpnas, nugalintis ir pralaimintis, kuriantis gėrį ir kuriantis blogį (Березкин [2008]). Beje, šį triksterio dvilypumą yra pabrėžęs ir paaiškinęs Claude'as Lévi-Straussas: „triksteris yra mediatorius, ir ši funkcija atliepia dvilypei jo prigimčiai, kurią jis privalo įveikti. Štai iš kur atsiranda dviprasmiškas ir prieštaringas jo charakteris“ (Lévi-Strauss 1996: 71). Triksterio sąvoka vartojama ne vien atitinkamiems mitų personažams įvardyti. Triksterio bruožų turi viduramžių karnavalų persirengėliai, kai kurių pasakų ir sakmių veikėjai, pavyzdžiui, stebuklinėse ir buitinėse pasakose – brolis kvailys, pasakose apie gyvūnus – lapė, mitologinėse sakmėse – velnias, triksterio savybių gali turėti ir anekdotų herojai.

Petriukas ir maistas

Petriuko paveikslo analizę pradėsime nuo Petriuko vaizdavimo namų aplinkoje. Dalis anekdotų apie šeimoje augantį mažametį Petriuką grįsti netikėtais vaiko posakiais, atspindinčiais mąstymo naivumą. Galimas daiktas, jog kai kurie jų yra buvę tikrai vaikų pasakytai ir tėvų užfiksuoti. Juoką čia kelia mažo vaiko protavimas: jis visiškai neatitinka tokio pasaulio suvokimo, kuris būdingas suaugusiam žmogui ar vyresniam vaikui. Pavyzdžiui, žiūrėdamas filmą apie indėnus, Petriukas klausia tėvo, kodėl jie dažosi, ir sužino, kad taip indėnai rengiasi karui; kitą rytą jis atbėga šaukdamas: „Tėti tėti! Mama ruošiasi karui“ (VDU ER 1370/236). Kai nei iš šio, nei iš to mažasis Petriukas ima rėkti, mama susirūpinusi klausia, kas nutiko; šis pasako, kad vakar plaktuku nusimušęs pirštą; mama stebisi: „Vakar? O ko dabar rėki?“; Petriukas paaiškina: „Taigi tavęs, mama, vakar nebuvo namie“ (VDU ER 1370/158). Paklaustas, kiek metų jo seneliui, atsako: „Nežinau, bet pas mus jis jau labai labai seniai“ (VDU ER 1370/130).

Apžvelgus daugiau anekdotų, kuriuose Petriukas vaizduojamas namų aplinkoje, į akis krinta maisto motyvas. Petriukas klausia tėčio, ar tėtis dar auga, o sužinojęs, jog ne, stebisi: „O tai kodėl tiek daug valgai?“ (VDU ER 1407/334). Į mamos klausimą, kodėl geria tiek daug vandens, Petriukas atsako, kad suvalgė obuolį; o kai ši nustemba, ką tai turi bendra, Petriukas paaiškina: „Pamiršau jį prieš valgydamas nuplauti!“ (VDU ER 1407/347). Kai sesers vaikinai už jos garbaną Petriukui pažada dvi porcijas ledų, Petriukas ima derėtis: „O kiek ledų nupirksite, jei nukirpsiu ją plikai?“ (VDU ER 1407/383). Pastarajame anekdote Petriuko naivumas hiperbolizuojamas ir parodomas tarsi nekaltas, nes perdėm vaikiškas jo savanaudiškumas (nori ledų!). Tačiau tipologiškai šitoks Petriuko elgesys atitinka triksterio elgesį. Vienas stipriausių triksterio instinktų, skatinančių jį veikti, yra maitinimosi instinktas, igyjantis nepaprasto ėdrumo formą. Siekdamas šį instinktą patenkinti, triksteris nepaiso jokių skrupulų: rajumas priklauso tiems triksterio instinktams, kurie verčia jį elgtis asocialiai, pavyzdžiui, pasisavinti šeimos maisto atsargas (Мелетинский 1995: 188). Tik anekdotuose šis archetipinis instinktas yra konkretinamas atsižvelgiant į dabartinį gyvenimą ir mažo vaiko psichologiją – pirmiau pateiktuose pavyzdžiuose Petriukas geidžia ne šiaip kokio maisto, o saldumynų.

Triksteriui būdingą suktumą atpažįstame anekdotuose, kuriuose vaikiškas Petriuko naivumas susilieja su gudravimu: „Petriukas vyresniajam broliui: – Paprašyk mamos, kad duotų man pinigų ledams. – Kodėl aš? Juk ji ir tavo mama. – Taip, bet tu ilgiau ją pažįsti“ (VDU ER 1370/150). Gudraudamas nevengia ir, sakytume, šventvagiško melo: atėjęs pas kaimyną prašo uogienės labai sergančiai mamai, o kai kaimynas paklausia, kur jos įkrėsti, atsako: „Aš vietoj suvalgysiu“ (VDU ER 1370/189). Esama ir vulgaraus turinio anekdotų apie maistą; pavyzdžiui, gavęs mamos pažadą, kad ji nepyks, Petriukas prisipažįsta išvalgęs stiklainį uogienės ir, baigdamas „išpažinti“, priduria, jog į stiklainį „prikakojo“; paaiškėja, kad tėvai, uogienę palaikę susicukravusia, ją jau valgė. Pastarasis pavyzdys gerai iliustruoja, kaip triksteriškoji Petriuko

prigimtis skleidžiasi savojoje, namų, erdvėje. Petriukas šeimoje (tai, palyginti su mitiniais naratyvais, atitiktų savąją bendruomenę) veikia kaip individualistas. Nėgana to, jis nevengia saviškius pajuokti ir žeminti pačiais nedoriausiais būdais.

Kita vertus, visai kaip mitinių naratyvų triksteris, ėdrūnas Petriukas gali būti vaizduojamas jį patį žeminančiose situacijose. Būdingas tokių anekdotų modelis – tiesiogine kalba pateikta tariamai gyvenimiška mamos ir sūnaus scena su netikėta pabaiga, nurodančia šokiruojančias šios scenos veiksmo aplinkybes. Antai anekdote apie makaronus kuriamas įspūdis, kad Petriukas yra labai valgus vaikas: mama keliskart ragina liautis valgius, bet jis neklauso. Paskutiniai anekdoto žodžiai rodo, kad Petriuko valgymas prasilenkia su normalaus valgymo įpročiais: „Petriuk, baik valgyti makaronus, ir iš viso lipk tu iš tos šiukšlių dėžės“ (VDU ER 1407/20). Atstumiantis, hipertrofuotas ėdrumo vaizdas piešiamas bjaurasties estetika paremtame anekdote apie Petriuką, vis pasitikslinantį, ką jis kišas į burną, – morką, žirni, bulvę; anekdoto pabaigoje iš mamos žodžių paaiškėja, kad visus tuos „gardumynus“ jis išknaisiojęs iš tėvo vėmalų (VDU ER 1409/721). Taigi esama anekdotų, kuriuose Petriuko maitinimosi būdai nukrypsta nuo žmogaus elgesio normų ir nubloškia jį į pusiau gyvuliškos egzistencijos būvį. Beje, prisimintina, kad toteminių triksterių, tokių kaip Varnas, Kojotas, maistas kokybės požiūriu kitiems yra nepriimtinas, atstumiantis, nes tai – dvėseliena.

Nežmoniškosios Petriuko savybės

Į atskirą grupę telkiantis anekdotams apie Petriuko nužmogėjimą, pastebima, kaip hiperbolizuojant tam tikras Petriuko savybes sukama į nežabotos fantazijos sritį. Hiperbolizavimas gali būti susijęs su Petriuko rajumu ir savotišku saiko supratimu. Tarsi besotis Gargantua, ištroškęs Petriukas prašo 48 stiklinių arbatos, o į klausimą, kodėl ne 50, atkerta, kad jis – ne arkllys (VDU ER 1409/692). Šamaniškuosiuose mituose nepaprastas herojaus apetitas neatsiejamas nuo išskirtinio jo kūno: ūgio, svorio, jėgos ir nepažeidžiamumo (Баркова 1998: 10). Pasitaiko anekdotų, kuriuose ir Petriuko kūno duomenys išskirtiniai, tačiau, hiperbolizuojant fizines Petriuko ypatybes, jis yra paverčiamas groteskišku monstru. Juokas kuriamas supriešinant mamai besiskundžiančio Petriuko, tarsi mažo įskaudinto vaiko, bejėgiškumą su guodžiamoje mamos kalboje išryškėjančiu jo kūno pavidalu – milžinišku, griozdišku, deformuotu. Petriukas aiškina mamai, ko verkiantis: esą visi iš jo šaiposi, kad kojos ar dantys yra labai dideli; o mama ramina: „Kvailytė! Meluoja! Padėk batus į garažą ir eik miegoti...“ (VDU ER 1370/279); „Neverk, Petriuk, jie meluoja, tik tu nevaikščiok išsiziojęs, nes parketą braižai“ (VDU ER 1409/912). Išsiskiriantis dydis ir kūno deformacijos – archetipiniai chtoniškųjų, su žeme bei požemiu susijusių personažų bruožai. Archajiškuosiuose naratyvuose šie personažai disponuoja nepaprastomis fizinėmis galiomis, kurių masto patys kartais nė nesuvokia. Kad Petriukas yra paveldėjęs chtoniškąją mitinių pirmtakų prigimtį, matome anekdote apie duobių kasimą. Kai iš kiemo parbėgęs Petriukas praneša: „Mama, aš šiandien vėl mačiau

močiutė!“, motina jį subara: „Aš gi tau sakiau, kad nekasinetum tokių gilių duobių!“ (VDU ER 1406/619). Petriuko chtoniškumo apraiškų čia net kelios: pirma, parodoma protu nevaldoma fizinė jėga, antra, ji nukreipta į žemę, trečia, lyg niekur nieko patenkama į mirusiesiems priklausančią erdvę.

Petriuko mamos nežmoniškosios sūnaus savybės netrikdo, ji jaudinasi tik dėl su tuo susijusių buitinių problemų. Kai jai pranešama, jog Petriukas valgo biliardo kamuolius, bėga pas jį maldaudama: „Aukseli, nevalgyk biliardo kamuolių, nes sudaužysi mūsų unitazą“ (VDU ER 1407/4). Tačiau svetimus žmones šio vaiko kitoniškumas baugina. Anekdote apie tėvų ieškomą Petriuką kitoniškumas nesukonkretintas, apgaubtas paslapties, tačiau, kaip galima suprasti iš konteksto, keliantis grėsmę, verčiantis Petriuko saugotis, jį izoliuoti ir laikyti vieną. Ieškodami sūnaus, tėvai eina iš vieno kambario į kitą, ant durų mato užrašus: „Labai geri vaikai“, „Geri vaikai“, „Blogi vaikai“, „Labai blogi vaikai“, kol pačiame koridoriaus gale išvysta užrašą didžiosiomis raidėmis: PETRIUKAS (VDU ER 1370/212).

Fizinis Petriuko kitoniškumas gali maskuoti antgamtinės jo savybės: penkerių metų Petriukas vis dar nekalba, tad tėvai mano, kad jis nebylys, bet vieną dieną Petriukas netikėtai rikteli: „Senelis!“, ir po valandos tėvai gauna žinią, kad senelis mirė; po kelių savaitių Petriukas surinka: „Močiutė!“ – šioji taip pat miršta; galiausiai po kelių mėnesių surinka: „Tėvelis!“ – miršta kaimynas (VDU ER 634/60). Nebyliu laikomo Petriuko riksmas – pranešimai apie mirtį – rodo, kad šio vaiko prigimtyje glūdi demono galios: mitologijoje blogio demonai gali būti vaizduojami kaip akimirksniu pasireiškianti ir vėl dingstanti baisi nelaimė lemianti jėga (Мифы 1991: 366). Mitinis triksteris pasižymi demoniškų ir komiškų bruožų sinkretizmu, tokį pat sinkretizmą pastebime ir Petriuko paveiksle.

Petriukas ir mirtis

Triksteris yra laisvas nuo visų moralės normų. Tiek pasakose, tiek mituose jis neįtelpa į jokią istoriškai susiformavusią etinę sistemą (Костюхин 1987: 59). Patys drastiškiausi, keliantys šurpų juoką, yra senieji naratyvai apie jo elgesį su mirusiaisiais. Tradicinėje lietuvių tautosakoje tokio elgesio pavyzdžių apstu buitinėse pasakose, ypač tose, kurių herojus – kvailys. Mirties motyvas svarbus ir anekdotuose apie Petriuką. Kaip ir pasakų kvailys, Petriukas nebijo mirties. Vienuose anekdotuose juokas ganėtinai švelnus, grįstas tuo, kad mažas vaikas nesupranta jos esmės ir ieško, ką džiugaus jam galėtų mirtis suteikti. Norėdama, kad atstotų klausimais ją nukamavęs Petriukas, mama pagąsdina mirsianti – ją paguldys į karštą, skambės liūdna muzika, o paskui didelė juoda mašina nuves į kapus ir palaidos, tačiau Petriuko reakcija kitokia, negu mama tikisi: „Mama, – toliau nerimsta Petriukas, – o aš galėsiu toje mašinoje sėdėti prie vairuotojo?“ (VDU ER 1407/355). Vaikiško naivumo esama ir melų pasaką primenančiame anekdote. Jame Petriukas teisinasi, kodėl neatėjęs į mokyklą, – esą kilęs gaisras, ir seneliui nutikusi nelaimė: jis šoko iš degančio buto devintame aukšte, neužsimušė, nes gaisrininkai ištiesė brezentą, tada nuspyruokliavo į butą, vėl šoko,

vėl nuspyruokliavo, vėl šoko; senelis šokinėjo taip ilgai, jog „teko nušauti, atsibodo jis visiems...“ (VDU ER 1370/174). Kitame anekdote vaikiškas melas – pasak Petriuko, pajuokavimas – jau nuskamba kraupokai: Petriukas praneša mamai, kad tėtis virtuvėje pasikorė; kai ši persigandusi bėga į virtuvę ir ten nieko neranda, Petriukas pareiškia: „Aš pajuokavau, tėtis rūsy kabo...“ (VDU ER 1373/1). Petriuko nesugebėjimas adekvačiai elgtis mirties akivaizdoje gali būti parodomas ir groteskiniais vaidais, kaip antai trumpame anekdote – mamos monologe: „Petriuk, nesisupk. Sakau, nesisupk. Ir apskritai, Petriuk, tėvelis pasikorė ne tam, kad tu pasisuptum“ (VDU ER 1373/37). Kone šleikštulį kelia groteskinis Petriuko traktavimas juodojo humoro anekdote apie nagus, kuriame efekto siekiama pasitelkiant kumuliatyvinėms pasakoms būdingą kompoziciją. Kiekvienas mamos sakinytis papildomas nauju žodžiu, visus kitus pakartojant: „Petriuk, nekramtyk nagų“, „Petriuk, nekramtyk kojų nagų“, „Petriuk, nekramtyk senelio kojų nagų“, o paskutinis sakinytis – ilgėjančius pakartojimus nutraukiantis kirtis: „Petriuk, išvis lipk tu nuo to karsto!“ (VDU ER 1373/3).

Petriukas – kvailys ar gudruolis?

Archajiškuosiuose naratyvuose pagrindinius išbandymus herojus patiria ir ko esąs vertas pasirodo svetimoje aplinkoje. Svetimoji anekdotų apie Petriuką erdvė – visų pirma mokykla. Pagal savo – svetimo opoziciją Petriuko santykiai su mokykla konfliktiški. Tai geriausiai atspindi anekdotas apie sudegusią mokyklą, kai Petriukas vis grįžta paklausti sargo, kur ji dėjosi, nes jam be galo malonus atsakymas, kad mokyklos nėra ir nebus: „Klausyčiaus taip ir klausyčiaus“, – galvoja Petriukas (VDU ER 1373/3). Ne viename anekdote pasakojama apie mokyklos susprogdinimą, kartais tiesiai nurodant, o kartais tik leidžiant nuspėti, jog tai esąs Petriuko darbas (VDU ER 1407/238, 1370/136, 1370/245, 1370/143). Tačiau Petriuko, kaip mokinio, paveikslas toli gražu nėra vienareikšmis.

Vienuose anekdotuose jis bukalgalvis nemokša. Paklaustas, ar gali prisiminti pačius laimingiausius savo gyvenimo metus (turima galvoje keletas metų), atsako: „Žinoma, tai buvo tada, kai aš mokiausi pirmoje klasėje“ (VDU ER 1370/172). Šešiolikmetis Petriukas, supykęs tėvą, kad į visus klausimus apie mokyklą atsako „Nežinau“, „Neatsimenu“, pagaliau jį nudžiugina, prisiminęs, kurioje klasėje mokosi – antroje (VDU ER 1370/280). Kad Petriukas blogas mokinys, byloja anekdotai apie jo pažymius. Praneša tėvui gavęs šešis, o kai tėvas paklausia, kodėl ne aštuonis, paaiškina: „Matai, tėvai, šiandien 6 pamokos buvo“ (VDU ER 1370/254). Mokslo metų pažymėjimą paskolina draugui, kad tas galėtų pagąsdinti namiškius (VDU ER 1407/296).

Spalvingiausias mokinio Petriuko paveikslas anekdotuose, kuriuose jis atsakinėja į klausimus per pamokas. Nemaža šitokių anekdotų dalis – geraširdiško humoro pavyzdžiai, paremti teisingo atsakymo, kurį turėtų žinoti anekdoto klausytojai, ir to, kurį pateikia Petriukas, supriešinimu. Ar Petriuko atsakymai patvirtina, kad jis esąs kvailas? Kai kuriuose anekdotuose – lyg ir taip. Vis dėlto pažymėtina, kad į Petriuką juose norisi žvelgti su atlaidžia šypsena, kaip į naivoką vaiką, pavyzdžiui:

„– Visos upės įteka į jūras. Kodėl jūros neišsilieja iš krantų? – klausia mokytojas Petriuko. – Nes vandenį išgeria žuvis, – atsako šis“ (VDU ER 1370/127); „– Petriuk, kodėl Amerika yra vadinama Amerika? – Todėl, kad ten gyvena amerikiečiai“ (VDU ER 1370/124). Kai kurie juoką keliantys Petriuko atsakymai rodo praktišką jo mąstyseną – kitomis aplinkybėmis, ne pamokoje, o šiaip gyvenime, jie būtų visiškai tinkami. Štai palieptas pasakyti žodžio „katinas“ šauksmininko linksnį, Petriukas šaukia: „Kis kis kis!“ (VDU ER 1373/25), o sakinio „Arkllys traukia vežimą“ liepiamoji nuosaka, anot Petriuko, yra „Nuo, nuo!“ (VDU ER 1373/29).

Anekdotuose mėgstama žaisti tokiais paradoksaliais – vienu metu ir teisingais, ir neteisingais – Petriuko atsakymais į klausimus. Patys anekdotų tekstai gali būti ir gana rimto turinio: „– Petriuk, kiek yra Dievo įsakymų? – Dešimt. – O kas bus, jei vieną sulaužysi? – Liks devyni“ (VDU ER 1409/529), ir obsceniški: Petriukas paneigia atsakymą, kad greičiausia pasaulyje yra mintis, ir pateikia savąjį: „Tai viduriavimas – nespėji pagalvoti, o kelnės jau pilnos“ (VDU ER 1370/200). Paradokso logika grįstuose anekdotuose parodoma, kad, neišmanydamas dėstomo dalyko, Petriukas gerai orientuojasi dabartiniame gyvenime. Antai per fizikos pamoką į klausimą: „Jei nuspaudus jungiklį, šviesa neišsižiebia, kas gali būti dėl to kaltas?“, Petriukas atsako klausimu: „Mokytojau, o ar užmokėjote už elektrą?“ (VDU ER 1407/336), o astronomijos mokytojui paliepus išvardyti keletą žvaigždžių, Petriukas pasitikslina: „Kino ar sporto?“ (VDU ER 1407/376). Neretai Petriuko atsakymai parenti šeimoje įgyta patirtimi, ir tada anekdotu juokas įgauna satyrinį atspalvį – vaiko kalbos naivumas atskleidžia jo šeimos ydas. Kai Petriukas nežino, ką į Lietuvą importuoja Indija, mokytoja siūlo prisiminti, ką jo šeima gerianti rytais, – Petriukas tiesiog apstulbsta: „Nejaugi raugintų agurkų rasalą?!“ (VDU ER 1370/156). Kitame anekdote mokytojui paklausus, kas yra daiktas, vaikai ima vardyti – kuprinė, liniuotė, o Petriukas iš paskutinio suolo pareiškia: „Ką jūs labai suprantat, va butelis alaus ant pagirių – va čia tai daiktas!“ (VDU ER 1370/204).

Yra anekdotų, kuriuose klausimus užduoda ne mokytojas Petriukui, o Petriukas mokytojui. Šiuo atveju kuriama mokytoją trikdanti situacija. Pavyzdžiui, kai per biologijos pamoką mokytoja pasako, kad kurtis per dieną suėda tiek maisto, kiek sveria pats, ranką pakelia Petriukas: „Tamsta mokytoja, o iš kur jis sužino, kiek sveria?“ (VDU ER 1407/720); fizikos mokytojui pasakius, jog deguonis buvo atrastas 1781 metais, Petriukas teiraujasi: „O kuo žmonės kvėpavo prieš tai?“ (VDU ER 1407/371). Petriuko klausimai glumina, ir neaišku, ko juose daugiau – natūralaus vaiko naivumo ar apsimestinio nesusigaudymo. Gal Petriukas tik dedasi kvailėliu ir tyčia provokuoja mokytojus, o tai rodytų triksterišką jo gudrumą?

Semantinis tekstų neapibrėžtumas, kada juos galima įvairiai interpretuoti, – būdingas anekdotų apie Petriuką bruožas, bylojantis apie paties personažo ambivalentiškumą. Vienuose anekdotuose mokinyš Petriukas vaizduojamas kaip bukalgalvis, kituose – nepataikantis tinkamai atsakyti, nes neišmano dalyko, tačiau yra puikiai perėmęs praktinę gyvenimo patirtį, trečiuose Petriukas pribloškia nepaprastu protu. Tai parodyta ilgakame anekdote, kuriame direktorius ir mokytoja užduoda klausimą

mus Petriukui, pareiškusiam, kad yra per protingas mokytis pirmoje klasėje. Anekdotas primena pasakas, kuriuose aukšto statuso asmuo klausimais-minklėmis tikrina išbandomų žmonių intelektą. Anekdotu minklės, ypač tos, kurias pateikia mokytoja, yra suktos, provokuojančios atsakymų ieškoti su kūno apačia susijusioje srityje ir kreipiančios įmenant kalbėti apie nepadorius dalykus. Tačiau Petriuko atsakymai visiškai nekalti. Pavyzdžiui, į klausimą „Ką vyras daro stovėdamas, moteris sėdėdama, o šuo ant trijų kojų?“ Petriukas atsako: „Paduoda ranką“, o į klausimą „Kas įdedama kietu ir rožiniu, o ištraukiama minkštu ir lipniu“ atsako: „Kramtoma guma“ (VDU ER1370/210).

Atskiro dėmesio verti Petriuko ir mokytojų santykiai. Pagrindinė jų ryši nusakanti opozicija yra kvailas – protingas. Tačiau triksteriškoji Petriuko prigimtis leidžia šią opoziciją apversti aukštyrų kojomis, nes triksteris – personažas, kuris ne tik yra pajuokiamas, bet ir pats pašiepia kitus. Būdingiausiuose mokytoją pažeminančiuose anekdotuose kalba sukasi kaip tik apie protingumą ir kvailumą, tačiau pažymėtina, jog Petriukas niekada tiesiai nepasako, kad mokytojas yra kvailas. Kai mokytojas liepia atsistoti tiems, kas save laiko kvailais, po ilgos pauzės atsistoja vienas Petriukas ir į nustebusio mokytojo klausimą: „Ką, Petriuk, tu save kvailu laikai?“, atsako: „Ne, mokytojau, tiesiog negražu, kai jūs vienas stovite“ (VDU ER 1373/31). Kai po absurdiškos uždavinio sąlygos mokytoja pateikia klausimą, kiek jai metų, Petriukas atsako, kad dvidešimt keturi; mokytoja sutrikusi prašo paaiškinti ir išgirsta: „Kai aš namie pradėdu kalbėti nesąmones, man tėvelis sako: „Tu, pusproti.“ O man jau 12 metų...“ (VDU ER 1407/917). Pagaliau kai matematikos mokytojas, priblokštas Petriuko skaičiavimų, pareiškia, jog vienas jų išsikraustė iš proto, kitą dieną Petriukas atneša gydytojo pažymą, kad jis ne beprotis (VDU ER 1373/30).

Petriuko erotiškumas

Mitiniuose naratyvuose triksteris traktuojamas kaip mediatorius, naikinantis įvairaus pobūdžio opozicijas. Suartinti opozicines savą ir svetimą, tai yra namų ir mokyklos, erdves, anekdotuose apie Petriuką labiausiai padeda jo erotiškumas. Be maitinimosi, erotinis instinktas yra antras svarbus triksterio gyvenimą reguliuojantis veiksnys: „Valiūkiškos mitologinio šelmio triksterio išdaigos nukreiptos patenkinti jo rajumą arba gašlumą“ (Мелетинский 1983: 39).

Kaip ir visiems mažiems vaikams, Petriukui smalsu, iš kur jis atsiradęs. Anekdotai, kuriuose narpliojama ši problema, parodijuoja tradicinius tėvų aiškinimus. Natūralu, kad Petriuko žinios, įgytos pirmąkart nuėjus į mokyklą, yra kaip tik apie vaikų atsiradimą. Grįžęs Petriukas pratrūksta: „Nemokšos jūs visi! Gandras mane atnešė! Kopūstuose mane suradot! Kurgi ne! Šiandien aš sužinojau, iš kur aš atsiradau į šį pasaulį, o rytoj sužinosiu, kaip ten patekau“ (VDU ER 1407/533). Kitaime panašios problematikos anekdote Petriukas ne toks atviras. Kai tėvai paaiškina, jog broliuko ar sesutės jis neturi todėl, kad gandras jų neatnešė, Petriukas tarsteli: „Aaaa, jeigu jūs vis dar gandru tikite, tai aišku...“ (VDU ER 1407/82). Anekdotuo-

se apie Petriuką mokykloje taip pat ryškinamas padidėjęs jo erotiškumas. Tai rodo Petriuko atsakymai į klausimus. Kai kurie šių anekdotų yra su nutylėjimais – juose sąmoningai atsisakoma žodžių, įvardijančių erotinius veiksmus ar objektus, bet iš konteksto nesunku suprasti, apie ką kalbama. Pavyzdžiui, kai mokytoja klausia, ką tėvai daro prieš miegą, ir tikisi atsakymo, kad valosi dantis, Petriukas tēškia: „Jūs tai žinote, ir aš žinau, bet ar tikrai turime demoralizuoti šiuos nekaltus vaikus?“ (VDU ER 1407/374). Vis dėlto daugumoje anekdotų tiesiog drabstomasi nešvankiais posakiais, ypač mėgstama žaisti dviprasmybėmis, vartojant žodį „kiaušinis“. Opozicija tarp mokinio ir mokytojo, tikriau – mokytojos, taip pat bandoma panaikinti užmezgant erotinį ryšį: „Petriukas šnabžda: – Mokytoja, aš jus myliu... – Bet, Petriuk, – sutrikusi sako ji, – aš nemyliu mažų vaikų. – Nieko, mes jų saugosimės...“ (VDU ER 1407/815). Tariamai naivus vaiko prisipažinimas anekdote virsta anomalija. Tai vėlgi išplaukia iš triksteriškosios Petriuko prigimties.

Patys didžiausi tabu pažeidimai, kuriuos įvykdo triksteris, yra susiję su erotikos sfera. Senuosiuose naratyvuose triksteris pažeidžia kraujomaišos tabu. Tą patį daro ir Petriukas. Gavęs iš tėvo dvidešimt litų, kad galėtų užsimokėti prostitutei, Petriukas susitinka seserį, ir juodu nutaria reikalą atlikti patys. Baigus sesuo sako, kad jis gebas geriau už tėvą, o Petriukas pasigiria tai jau žinojęs – mama jam sakiusi (VDU ER 1406/123). Kraujomaišos tabu pažeidimas – tai vienas iš nukrypimų nuo seksualinės normos. Kiti nukrypimai – Petriukas vaizduojamas kaip transvestitas ar gėjus. Antai sulaukęs šešiolikos metų, Petriukas klausia mamos, ar jau galīs nešioti liemenėlę (VDU ER 1370/146); arba yra apibaramas tėčio: „Man nusispjauti, kad tau jau 16 metų, bet su tokiu makiažu ir su trumpu sijonėliu niekur neisi! Petriuk, ar girdi?“ (VDU ER 1370/181). Netradicinė lytinė orientacija anekdotuose siejama su silpnaprotyste. Šitai ypač ryšku obsceniško turinio anekdote, kuriame Petriukas kviečia draugą gėjų parodyti savo pagimdytą kūdikį, o iš tiesų ten – Petriukui besituštinant apdergta varlė (VDU ER 1408/371). Pažymėtina, kad anekdotuose apie kraujomaišą ir netradicinę lytinę orientaciją Petriukas jau nebe vaikas, o jaunuolis, ir kai kuriuose variantuose jis vadinamas Petru. Šiaip jau anekdotų apie Petrą (ar suaugusį vyrą, įvardijamą pavarde Petraitis) yra gana įvairaus turinio, tik jų, palyginti su anekdotais apie Petriuką, gerokai mažiau.

Išvados

1. Šiuolaikiniuose anekdotuose apie Petriuką atpažįstame archetipines herojaus paveikslą ir naratyvų schemas.

2. Triksterį ir anekdotų Petriuką suartina du esminiai jų veiklos varikliai: maitinimasis ir erotiškumas.

3. Petriuko prigimties chtoniškumas ir demoniškumas taip pat leidžia jį gretinti su triksteriu.

4. Atitinkant triksteriškąją prigimtį, Petriukas nepaiso jokių moralinių ir visuomeninių apribojimų – tai ypač rodo jo elgesys su mirusiaisiais ir seksualiniais polinkiais.

5. Kaip ir triksteris, Petriukas atlieka mediatoriaus funkciją: jis savas, primenantis tikrą vaiką, ir svetimas, panėšintis į monstrą; Petriuko paveiksle įkūnyta išskirtinis kvailumas ir stebinantis gudrumas, bet dažniausiai riba tarp jų nutrinama; Petriukas naikina perskyras tarp vaikų ir suaugusiųjų, tarp namų ir mokyklos.

6. Savitų atspalvių Petriuko paveiksliui suteikia jo vaikiškas naivumas.

LITERATŪRA

- Anglickienė Laima 2002. Kitataučių įvaizdis anekdotuose, *Darbai ir dienos*, t. 31, p. 191–195.
- Enciklopedija 1999. *Mitologijos enciklopedija*, t. 2, Vilnius.
- Kerbelytė Bronislava 1994. Anekdotų struktūros ir semantikos ypatumai, kn.: *Lietuvių liaudies anekdotai*, parengė Bronislava Kerbelytė ir Povilas Krikščiūnas, Vilnius, p. 9–25.
- Kerbelytė Bronislava 2008. Naujoviški anekdotai: santykiai su ilgamete tradicija, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXV, p. 107–116.
- Lévi-Strauss Claude 1996. Mitų struktūra, kn.: *Mitologija šiandien*: Antologija, Vilnius, p. 50–75.
- Rekašius Albinas 1992. Šiuolaikiniai anekdotai, jų tradiciškumas ir variantiškumas, *Tautosakos darbai*, [t.] I (VIII), p. 138–143.
- Архипова А. С. [2008]. *Анекдот в русских и зарубежных исследованиях*, prieiga per internetą: <<http://www.ruthenia.ru/folklore/archipova2.htm>>, [žiūrėta 2008-09-28]*.
- Баркова А. Л. 1998. *Мифология. Авторская программа*, Москва.
- Белюсов А. Ф. [2008]. «Вовочка», prieiga per internetą: <<http://www.ruthenia.ru/folklore/belousov3.htm>>, [žiūrėta 2008-10-04].
- Березкин Ю. А. [2008]. *Трикстер как серия эпизодов*, prieiga per internetą: <<http://www.ruthenia.ru/folklore/berezkin2.htm>>, [žiūrėta 2008-09-28].
- Костюхин Е. А. 1987. *Типы и формы животного эпоса*, Москва.
- Мелетинский Е. М. 1983. Возникновение и ранние формы словесного искусства, kn.: *История всемирной литературы*, т. 1, Москва, p. 23–52.
- Мелетинский Е. М. 1995. *Поэтика мифа*, Москва.
- Мифы 1991. *Мифы народов мира*, т. 1, Москва.
- Словарь 1991. *Мифологический словарь*, Москва.

PETRIUKAS AS TRICKSTER OF THE MODERN ANECDOTES

GRAŽINA SKABEIKYTĖ-KAZLAUSKIENĖ

Summary

The subject of investigation comprises the modern anecdotes about a kid named Petriukas, enjoying great popularity both among children and grown-ups. The author analyzes materials accumulated at the Department of Ethnology and Folkloristics of the Kaunas Vytautas Magnus University. While discussing the trickster-like characteristics of Petriukas, the main attention is paid to his relations with different communities, i.e. family and school. As revealed by the investigation, archetypal patterns of the hero's image and narratives can be recognized also in the anecdotes about Petriukas. Both trickster and Petriukas in the anecdotes can be characterized by two main similar moving forces of their activity, namely, nutrition and eroticism. The chthonic and demonic character of Petriukas also allows comparing him with the archetypal trickster. According to his trickster-like nature, Petriukas disregards all kinds of moral and social restraints, which is particularly vividly displayed by his attitude

* Už internete skelbtų straipsnių nuorodas dėkoju Povilui Krikščiūnui.

towards the deceased and his sexual appetites. Just like the trickster, Petriukas performs the function of mediation: i.e. he is a homeboy, quite like a real kid, but also alien and monstrous; his image embodies both exceptional stupidity and amazing cunning; although most frequently the boundary between such opposites is erased, making Petriukas the one who eliminates distinctions between children and grown-ups, between home and school. The child-like naivety also lends certain peculiar traits to the image of Petriukas.

Gauta 2008-10-01

Straipsnis parašytas vykdant Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remiamą projektą „Tradicijų tęstinumas ir kaita šiuolaikiniame lietuvių folklore: tyrimai ir sisteminimas“.